

ДО 20-РІЧЧЯ ВИХОДУ ТРИТОМНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНИ

Л.Г. Руденко, Є.І. Стеценко

УНІКАЛЬНИЙ КОЛЕКТИВНИЙ ЗДОБУТОК УКРАЇНСЬКИХ ГЕОГРАФІВ

У 1993 р. вийшов у світ третій том Географічної енциклопедії України (ГЕУ), чим завершилося це перше унікальне видання, яке і нині, 20 років потому, є неповторним узагальненням відомостей про природне середовище і природні ресурси України, особливості розселення населення, мережу населених пунктів, демографічні процеси, про багатогалузеве господарство, його внутрішню структуру та міжнародні зв'язки, про осередки географічної освіти, а також про надбання українських учених в усіх галузях географічної науки.

Це тематичне енциклопедичне видання, що вміщує відомості не лише науково-пізнавального, а й практичного характеру, і сьогодні користується великим попитом серед науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться географією України. У багатьох докторських та кандидатських дисертаціях, наукових і науково-популярних, краєзнавчих публікаціях є посилання на Географічну енциклопедію України. Великий інтерес викликало це видання і за кордоном, і не лише серед українців.

Як здійснювалася підготовка цього видання, у чому особливість Географічної енциклопедії України, її унікальність і значимість.

З ініціативою створення першої в Радянському Союзі республіканської географічної енциклопедії виступили Відділення наук про Землю АН УРСР та Відділення географії АН УРСР (попередник нинішнього Інституту географії), її підтримали Географічне товариство України, вищі навчальні заклади, в яких викладалася географія, Державний комітет УРСР з охорони природи, інші установи.

Обґрунтованою була також підтримка підготовки ГЕУ Інститутом географії СРСР та Географічним товариством СРСР, з якими географи України підтримували тісні творчі зв'язки.

В Україні на той час вже було набуто значного досвіду створення республіканських енциклопедичних видань, починаючи з першої, 17-томної Української Радянської Енциклопедії (УРЕ) та, згодом, – її другого, 12-томного видання, в яких, попри їх універсальний характер, було накопичено значні відомості з географії України (україніка неодмінно мала становити не менше третини загального обсягу матеріалів).

Потреба створення окремого видання визначалася необхідністю узагальнити великий обсяг відомостей, що накопичилися в процесі дослідження території України, її населення та господарства, розвитку географічних наук, зростання ролі географії, зокрема її конструктивної функції. Цьому сприяла наявність висококваліфікованих кадрів та, як уже зазначалося, набутий досвід подання географічної тематики в українських енциклопедичних виданнях.

Підготовча робота розпочалася заздалегідь. Це в 1983 р. Головна редакція УРЕ та Географічне товариство УРСР звернулися до Держкомвидаву України з пропозицією про включення в тематичні плани науково-редакційну підготовку і видання Географічної енциклопедії України в трьох томах українською мовою. Держкомвидав підтримав цю пропозицію, включаючи і обсяг майбутнього видання – 250 обл.-вид. аркушів, і орієнтовні часові межі виходу – 1988-1990 роки. Відповідним інстанціям були надіслані пропозиції щодо фінансового і матеріального (насамперед папером) забезпечення цього проекту.

Відтоді редакція географії, геології і геофізики (згодом – наукова редакція Географічної енциклопедії України; завідувача Є.І. Стеценко), працюючи над поточними виданнями, розпочала активно готуватися до роботи з підготовки ГЕУ.

Найперше, найважливіше завдання полягало в розробленні концепції ГЕУ. За своїм типом це мало бути тематичне (географічне) видання регіонального характеру (Україна). Як поєднати ці підходи, щоб воно не стало словником географічних назв України або універсальним тлумачним словником географічних понять?

Після тривалих консультацій з провідними географами було запропоновано варіант, який забезпечував можливість поєднання галузевого принципу добору і викладу матеріалу з регіональним підходом.

Галузевий напрям забезпечувався включенням теоретичних (понятійних) статей про географічні науки, методики, про основні поняття всіх галузей географії у її тодішньому об'єктно-предметному полі, а також про географічні об'єкти, установи, персоналію, але з особливостями, які підтверджували б і регіональний підхід, а саме – в усіх цих статтях мала бути відображена україніка, тобто особливості розвитку чи прояву певної науки, процесів і т.п. в Україні.

Регіональний підхід потребував, крім того, значно більшої деталізації подання географічних об'єктів України, ніж це було в універсальних виданнях.

У цьому полягає унікальність ГЕУ, яка не має аналогів.

Спираючись на такі підходи, за участю провідних фахівців з різних напрямів географії були розроблені принципи добору понятійних статей і номенклатури географічних назв, а на їх засадах складено генеральний тематичний реєстр слів (словник).

Словник – це основний документ, який визначає і зміст, і структуру будь-якого енциклопедичного видання.

Тематичний словник ГЕУ складався з двох частин – термінологічної та регіональної (географічних назв).

Перша частина включала основний термінологічний апарат усіх галузей географії з оглядом на те, щоб ці поняття або повністю були пов'язані з Україною, або їх можна було б характеризувати на прикладі України. Для обговорення було запропоновано понад 1850 термінів, з них понад 1250 – нові, не представлені раніше в українських енциклопедичних виданнях.

Регіональна частина генерального словника ГЕУ – це географічні назви, які з високим ступенем деталізації представляють елементи рельєфу України, і не лише Карпат та Кримських гір, а й рівнинної частини; басейни та родовища корисних копалин; поверхневі води – Чорне та Азовське моря, затоки, бухти, протоки, ріки, озера, лимани, водосховища, канали; об'єкти природно-заповідного фонду. Крім того, включено таксономію покомпонентного (геоморфологічного, агрокліматичного, гідрологічного, ґрунтового-географічного, агроґрунтового, геоботанічного) та комплексного фізико-географічного районування території України.

Адміністративно-територіальний устрій висвітлений в статтях про області, райони, міста та селища міського типу, а територіальна організація і галузева структура народного господарства – в серії статей про галузі та підгалузі промисловості і сільського господарства, види транспорту, про економічні райони, територіально-виробничі комплекси.

Окремий блок становлять статті, присвячені географічним установам, профільним факультетам ВНЗ, географічним виданням, та біографічні статті.

Всього до цієї частини було включено 4700 статей, з них понад 1800 – нових.

Тематичні словники ГЕУ було розіслано в усі географічні осередки України, окремим науковцям, викладачам, фахівцям проектних та інших установ.

Географічна громадськість схвально, з ентузіазмом сприйняла пропозицію про підготовку ГЕУ. Географи з усієї України об'єдналися у єдиний потужний інтелектуальний колектив для втілення цієї ідеї в життя.

Саме підтримка та активна участь величезного колективу авторів, наукових консультантів і, безсумнівно, редколегії забезпечили високий науковий та інформативний рівень цього видання.

Байдужих не було – редакція отримала понад 2 тис. пропозицій щодо розширення, уточнення переліку термінів, а також стосовно структури статей та з інших важливих питань.

6 лютого 1986 р. наказом по Головній редакції УРЕ «Про науково-редакційну підготовку «Географічної енциклопедії України» підготовку цього видання було покладено на редакцію географії, геології і геофізики, а також визначено конкретні завдання інших підрозділів.

22 жовтня 1986 р. рішенням колегії Держкомвидаву України було затверджено склад редакційної колегії ГЕУ. Відповідальним редактором було затверджено члена-кореспондента АН УРСР, керівника Відділення географії О.М. Маринича. Широкий діапазон знань, організаторський талант Олександра Мефодійовича, його глибока впевненість у важливості і, водночас, можливості здійснення цього задуму значною мірою сприяла успішній роботі на всіх етапах підготовки ГЕУ.

Великими ентузіастами цієї справи були й інші географи – члени редколегії В.Г. Єна, А.П. Золовський, Л.М. Корецький, Г.П. Міллер, М.Д. Пістун, О.Г. Топчієв, І.Г. Черваньов, Г.І. Швєбс, П.Г. Шищенко, М.І. Щербань. Значну підтримку надавали члени редколегії – голова Державного комітету по охороні природи Д.Й. Проценко, голова Ради по вивченню продуктивних сил С.І. Дорогунцов, директор Інституту геофізики А.В. Чекунов, директор Українського науково-дослідного інституту ґрунтознавства і агрохімії Б.С. Носко та інші, організувавши колективи цих установ на плідну співпрацю з підготовки ГЕУ. Дуже слушні високопрофесійні поради надавали М.М. Паламарчук, К.І. Геренчук, Я.І. Жупанський та інші вчені.

Слід також зазначити, що сприяння було й з боку багатьох державних установ – Держкомстату, галузевих міністерств, особливо Міністерства водного господарства і меліорації щодо підготовки статей про річки України, та інших.

Основну роботу – редагування авторських та написання редакційних статей редакція розпочала, маючи розроблені, обговорені та схвалені редколегією тематичний, а на його основі – алфавітні реєстри термінів, схеми статей, чіткі визначення обсягів та способів ілюстрування статей, що є важливою запорукою успішного науково-редакційного процесу.

Авторів статей добирали, виходячи з провідних напрямів їх наукової, педагогічної чи іншої діяльності, погоджували з відповідними членами редколегії, які також активно працювали над статтями, консульту-

вали редакторів з різних питань. Особливо слід наголосити, що всі статті про одиниці адміністративно-територіального устрою України (до селищ міського типу включно) погоджувались на місцях для забезпечення достовірності викладених відомостей.

Для максимального уникнення різночитань редакція ввела кілька картотек: даних про елементи рельєфу (протяжність, висота), річки, озера, варіанти географічних назв, датування часу виникнення населених пунктів, об'єктів історико-культурної спадщини, які були представлені як об'єкти туризму, тощо.

Важливе завдання ГЕУ, поряд з іншими, - уніфікація української географічної термінології та географічних назв.

У процесі роботи було виявлено і «білі плями» – недостатньо досліджені об'єкти, особливо це стосувалося середніх річок, озер, неузгодженості в питаннях районування, коли критерії виділення певних таксонів не проглядалися при характеристиці конкретних одиниць районування, і це стосувалося видів як природничо-географічного, так і суспільно-географічного районування, інші проблемні питання.

Це теж важлива функція таких, хоч і тематичних, але багатопланових видань.

Слід привернути особливу увагу до картографічного матеріалу різного масштабу та змісту. Окремо виділені карти ГЕУ становили б повноцінний атлас України. Виготовлені в «докомп'ютерний» період, ці карти і нині приємно вражають читача високою професійністю та художньою витонченістю.

Географічна енциклопедія України щедро ілюстрована кольоровими фото, рисунками, графіками тощо. Без перебільшення, тисячі фото переглянули редактори, щоб відібрати найкращі, найпоказовіші. Проблема полягала в тому, що залучені відомі фотографи надавали дуже якісні фото, але не ідентифікували об'єкти фотографування (яка це гора, рівнина, річка і т.п.), а географи знали, що фотографували, але їхні слайди не завжди були якісними (а кожен слайд перевіряли на баланс кольорів!).

Самовіддана тривала праця наукової редакції, літературних, художніх, технічних редакторів, картографів, редколегії, авторського колективу була завершена підписанням до друку третього тому ГЕУ. Проте своєчасний вихід його значно затримався. Причина – відсутність паперу. Президент Географічного товариства України, Відповідальний редактор ГЕУ О.М. Маринич та директор щойно створеного Інституту географії АН України Л.Г. Руденко зверталися з листами в різні інстанції – до Віце-прем'єр-міністра України М.Г. Жулинського, до Міністерства державних ресурсів України, Держкомвидаву з проханням посприяти завершенню цього унікального видання, але безрезультатно – Україна потрібного паперу не виробляла.

І тоді, у лютому 1992 р. відповідного листа разом з першим та другим томами ГЕУ було передано Президентові України Л.М. Кравчуку. Таке ж звернення надіслав Президент Академії наук України Б.Є. Патон, який зазначив, що завершення видання Географічної енциклопедії України стане одним із здобутків національної культури.

Після відповідних доручень папір було виділено. Третій том ГЕУ вийшов у 1993 р. тиражем 10 тис. примірників (два перші відповідно – у 1989 та 1990 рр. тиражем по 33 тисячі кожен).

Видання було завершено. Про його масштабність свідчать дані, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1. Основні кількісні показники тритомної Географічної енциклопедії України

Том	Обсяг, обл.-вид. аркушів	Кількість статей	Кількість кольорових карт		Кількість ілюстрацій		
			вклейок	внутрі-текстових	кольорових фото	кольорових рисунків	чорно-білих рисунків
I	87,05	1885	42	209	477	73	56
II	97,13	2010	44	236	533	50	74
III	97,49	2299	33	220	568	60	52
Разом	281,67	6194	119	665	1578	183	182

Вихід цієї енциклопедії став важливою подією не тільки для географічної громадськості, а й для всієї України. У численних рецензіях підкреслювалася її важливість як зводу відомостей з географії України, який достойно презентує нашу країну у світі. Високо оцінили ГЕУ й географи на пострадянському просторі, зокрема професор В.С. Преображенський (Інститут географії Російської академії наук) у своїй рецензії відзначив, що ця енциклопедія вирізняється не лише високим науковим рівнем публікацій, а й вишуканістю виконання; позитивними були відгуки білоруських, молдавських, азербайджанських на інших колег.

Для допитливого читача лаконічні енциклопедичні статті, науково та фактологічно вивірені, доповнені пізнавально за допомогою системи посилань та картографічно-ілюстративного матеріалу, створюють багатогранну палітру України в її географічному вимірі.

Гортаючи сторінки Географічної енциклопедії України уже в наш, «комп'ютерний», «інтернетний» час, переконуємося, що друкована книга, зокрема енциклопедична книга буде потрібна завжди, а отже – житиме.